

הרב משה בנימין גורטלר
ראש כולל "ברכת זאב" בני ברק

בעניין ד' צומות בבית שני

איתא במתני' ר"ה יח. "על ששה חדשים השלוחין יוצאין על ניסן מפני הפסח על אב מפני התענית על אלול מפני ר"ה על תשרי מפני תקנת המועדות על כסלו מפני חנוכה ועל אדר מפני הפורים וכשהי' ביהמ"ק קיים יוצאין אף על אייר מפני פסח קטן".

ומקשה הגמ' שם: "ולפי'קו נמי אתמוז וטבת דאמר רב חנא וכו' מאי דכתיב (זכריה ח) כה אמר ה' צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום הרביעי וצום העשירי יהי' לבית יהודה לששון ולשמחה קרי להו צום וקרי להו ששון ושמחה בזמן שיש שלום יהיו לששון ולשמחה אין שלום צום", ומתרצת הגמ': "אמר רב פפא הכי קאמר בזמן שיש שלום יהיו לששון ולשמחה, יש גזרת מלכות צום, אין גזרת מלכות ואין שלום רצו מתענין רצו אין מתענין". ופירש"י: "דרשות היא לא מטרחינן שלוחים עלייהו". ומקשה הגמ': "אי הכי ט"ב נמי, אמר רב פפא שאני ט' באב הואיל והוכפלו בו צרות, דאמר מר בט"ב חרב הבית בראשונה ובשניה ונלכדה ביתר ונחרשה העיר" ע"כ דברי הגמ'.

ומבואר דג' מצבים יש וכן יש ג' סוגי חיוב. ג' מצבים: זמן שלום, זמן גזרת מלכות, וזמן של אין גזרת מלכות ואין שלום. וג' סוגי חיוב: מדברי קבלה, מדרבנן, וחיוב דרצו מתענין.

בזמן שלום - חיוב דששון ושמחה מדברי קבלה [וכולל איסור הספד ותענית], בזמן גזרת מלכות - צום מדברי קבלה, ובזמן של לא שלום ולא גזרת מלכות - חיוב צום משום רצו מתענין [ומשום כך מבאר הרמב"ן בספר תורת האדם דאין צום עשרה בטבת, שבעה עשר בתמוז, וג' בתשרי מתחיל מהלילה שכיון שכל החיוב הוא משום דרצו, כך רצו וקבלו עליהם שלא כחומר צום גמור]. אך בט"ב, בזמן של לא שלום ולא גזרת מלכות, חיוב צום מדרבנן ומשום שהוכפלו בו צרות. והקשה הטורי אבן מדוע בזמן שביהמ"ק הי' קיים לא שלחו שלוחין גם על טבת משום י' בטבת ועל תמוז, ומשום דהי' זמן שלום והיו זמני ששון ושמחה,

והרי במתני' איירי גם בזמן שביהמ"ק הי' קיים, ותירץ שמשום זמני ששון ושמחה אלו לא טרחו לשלוח שלוחים כיון שבקל יכולים להחמיר בדברים אלו כי אין בזמני ששון ושמחה אלו אלא איסור הספד ותענית, משא"כ בחנוכה ופורים דיש בהם ברכות ולכן היו צריכים לשלוח שלוחים.

אלא דלכאורה קשה הרי במתני' איתא: "ובזמן שביהמ"ק הי' קיים אף על אייר מפני פסח שני" משמע שחוק מן הששה המנויים במתני' הוסיפו עוד על אייר, ולכאורה בזמן שביהמ"ק הי' קיים מדוע שלחו שלוחין על אב הרי הי' זמני ששון ושמחה וע"כ אין שולחים שלוחים כנ"ל. וכתב הטורי אבן שצריך לגרוס במתני' "ובזמן שביהמ"ק הי' קיים על אייר" בלא תיבת "אף" דבאמת בזמן שביהמ"ק הי' קיים לא שלחו שלוחין על אב מפני ט"ב.

ולכאורה קשה דברמב"ם ה' קידוש החודש (פ"ג ה"ט) איתא כגירסה במתני' "וכשהי' ביהמ"ק קיים יוצאין אף על אייר", א"כ מבואר דיצאו גם על ט"ב בזמן שביהמ"ק הי' קיים, וא"כ הדרא קושיא לדוכתא דאם יצאו שלוחין על ט"ב בזמן שהי' ביהמ"ק קיים א"כ הוא משום זמני ששון ושמחה שהי' בו וא"כ מ"ט לא יצאו בטבת ותמוז.

והנה במנחת חינוך (מצוה שא בסופו) כתב לומר דבר חדש, דד' צומות הללו מדברי קבלה לא נקבע להם יום מיוחד רק הדברי קבלה הם על אלו החדשים, דבטבת תמוז אב ותשרי מחויבים להתענות בהם יום אחד אבל לא נתיחד יום מיוחד. וראיה לדבר:

א. מהפסוק, דאינו מבואר כלל איזה יום הוא, רק צום הרביעי צום החמישי וגו'.
 ב. בר"ה יח: נחלקו ר"ע ור"ש דר"ע סובר צום העשירי היינו עשרה בטבת שבו סמך מלך בבל על ירושלים, ור"ש סובר דצום העשירי היינו חמשה בטבת שבו באת שמועה לגולה שהוכתה העיר. ומקשה המנ"ח דהרי ר"ע ור"ש היו תיכף לאחר החורבן ומאי פליגי פוק חזי מאי עמא דבר ומה היו עושין בבית שני, דאז הי' ששון ושמחה, באיזה יום היו עושין.

ג. מבואר שם בגמ' דבט' בתמוז הבקעה העיר בבית ראשון ואעפ"כ מתענין בי"ז בתמוז, ומתריך ע"כ רבא בתענית כח: דבבית שני הי' בי"ז בתמוז ובית שני חמיר לן ולכן מתענין בי"ז בתמוז. והקשה המנח"ח דאיך יכולים לעקור דברי קבלה שהוא

כדברי תורה והי' להם לקבוע גם בט' בתמוז, לפחות בשעת גזרת מלכות דהוא מדברי קבלה.

ד. רבי יוחנן אמר לגבי ט"ב (תענית דף כט.): "אלמלי הייתי באותו הדור - לא קבעתיו אלא בעשירי" ומקשה המנח"ח וכי בדידיה תליא מילתא הלא הוא מדברי קבלה וגזה"כ הוא.

ה. האחרונים הקשו על מה דאיתא בר"ה יט. "ותיפוק ליה דהוא יום שנהרג בו גדליה בן אחיקם וכו' והוא ג' בתשרי", והקשו דהרי בר"ה נהרג גדליה בן אחיקם ונדחה לאחר יו"ט וא"כ אמאי ג' בתשרי ששון ושמחה הרי היו מקדשין אז על פי הראיה וא"כ ר"ה הי' או יום אחד א' בתשרי או ב' ימים והם ל' אלול וא' בתשרי ואמאי לא קבעו יום דגדליה לב' בתשרי.

ומכל הנ"ל יסד המנח"ח דעיקר החיוב מדברי קבלה הי' על החדשים ובאיזה יום שיבחרו, וחז"ל קבעו הימים כקבועים, וא"כ בבית שני הי' כל מקום נוהג כפי שהיו רוצים ואח"כ כשנחרב הבית ורצו לקבוע לכל ישראל בשוה ביררו חז"ל הימים הללו ולכן נחלקו בזה ר"ע ור"ש אימתי יש לקבוע הימים הללו בשוה. ולכן ר"י אמר לגבי צום ט"ב שהי' קובע יום זה לי' באב עיי"ש בדבריו.

ומבאר גם, דלכן בבית שני לא יצאו שלוחים לענין ימי ששון ושמחה שהי' בטבת ותמוז כיון שיוצאים בכל יום שיהי' בהם, לא היו צריכים שלוחים לכך. עיי"ש בכל דבריו.

ולכאורה לענין צום גדליה הרי מבואר בר"ה יט. שכבר בזמן בית שני נקבע ג' תשרי כיום ששון ושמחה [מדהקשתה הגמ' שם ותיפוק ליה דהוה ליה יום שנהרג בו גדליה בן אחיקם]. וי"ל בזה דהראיות שהביא הם ראיות שמדברי קבלה לא נקבעו ימים ורק חז"ל קבעו אך לא לגבי כל הימים יש ראיה אימתי קבעו חז"ל ימים אלו, דלגבי י' בטבת וי"ז בתמוז ודאי הראיות שהביא מוכיחות שהי' זה לאחר חורבן בית שני וכמבואר בראיות אך לגבי ט' באב ולגבי צום גדליה אינו כן דלגבי צום גדליה הרי מבואר שכבר בבית שני הי' יום קבוע ג' בתשרי ליום ששון ושמחה, ולגבי ט' באב אין ראיה אימתי נקבע יום ט' באב כצום ורק יש ראיה שאין קביעות היום מדברי קבלה וכמו שהביא ראיה מדברי ר"י אלמלי הייתי באותו הדור וכו'. וא"כ י"ל דאף אם כנים דברי המנח"ח מ"מ י"ל דט' באב וג' בתשרי

נקבעו ע"י חז"ל כבר בבית ראשון ורק י' בטבת לא נקבע בבית ראשון וכדמוכח מהראיות שהביא, וכן יז בתמוז ודאי לא יכול ליקבע בבית ראשון דתאריך זה הרי הי' בחורבן בית שני.

וא"כ יש לישיב בפשיטות גירסת מתני' המובאת ברמב"ם דבזמן שביהמ"ק הי' קיים "אף על אייר" די"ל דבזמן שביהמ"ק הי' קיים יצאו שלוחין גם על ט"ב ומשום יום ששון ושמחה ואעפ"כ לא קשה אמאי לא יצאו על טבת ותמוז משום ימי ששון ושמחה די"ל דעדיין לא הוקבעו ימים הללו בבית שני ולכן כל קושית הגמ' דליפקו אתמוז וטבת היינו לאחר חורבן בית שני שאז הוקבעו וכנ"ל.

והנה בפיהמ"ש להרמב"ם (ר"ה שם) כתב וז"ל: "ובבית שני לא היו מתענין לא עשרה בטבת ולא שבעה עשר בתמוז אלא מי שהי' רוצה מתענה ומי שלא הי' רוצה לא הי' מתענה ומפני זה לא היו יוצאין על טבת ועל תמוז וכו'". מבואר בדבריו דמה דאמרה הגמ' לגבי תמוז וטבת דליפקו שלוחין וכן לגבי מה שתירצה הגמ' דרצו היו מתענין הי' זה בבית שני וא"כ בבית שני חשיב כאין שלום ואין גזרת מלכות ולכן לא שלחו שלוחים על חדשים אלו.

ולפי"ז לא קשה קושית הטורי אבן דיצאו שלוחים בבית שני על טבת ותמוז דהיו ימי ששון ושמחה, דלדברי הרמב"ם בבית שני הי' מצב של רצו מתענין.

אלא דתמוה דהרי מבואר בסוגיא בר"ה יח: דבזמן הבית היו ימי שמחה וששון ולכן נחלקו שם אם בטלה מגילת תענית דכיון דבטלו ימי השמחה וששון הללו, האם גם הימים של מגילת תענית בטלו.

ועוד מפורש בגמ' שם (יט.) דצום גדליה בבית שני הי' יום ששון ושמחה מדהקשתה הגמ' מה הוצרכו במגילת תענית לקבוע יום ג' בתשרי הרי כבר הי' ששון ושמחה מדין יום גדליה.

וצ"ל דבזמן בית שני היו זמנים של שלום ואז היו ימי ששון ושמחה, אך היו גם ימים של לא שלום ולא גזרת מלכות ובהם רצו מתענין. ומה דאמרה הגמ' בטלה מגילת תענית הי' גם בזמן בית שני בזמן של לא שלום ולא גזרת מלכות שבטלו בימים אלו ימי הששון ושמחה [אח"כ הראוני בשפת אמת (ר"ה יח:) שכתב כעין זה].

ועכ"פ י"ל דהא דלא תנן במתני' דבזמן שביהמ"ק הי' קיים יצאו שלוחים על טבת ותמוז משום ימי ששון ושמחה די"ל דכיון שהי' זמן בבית שני שלא היו ימי ששון ושמחה לכן לא תני להו משא"כ בט"ב דממ"נ יצאו שלוחים כל זמן בית שני דאם הי' שלום הי' ימי ששון ושמחה ואם הי' מצב של לא שלום ולא גזרת מלכות הי' צום מדרבנן וכדמחלקת הגמ' בין צום ט"ב לשאר צומות.

אך לכאורה תמוה דאם דברי הגמ' דרצו מתענין הי' בבית שני א"כ בענין זה אמרה הגמ' דט"ב הי' צום מדרבנן והוא משום דהוכפלו בו צרות, והרי הוכפלו בו צרות שפירטה הגמ' שם הי' רק בחורבן בית שני, וא"כ בזמן בית ראשון לא הי' צריך להיות חילוק בין ט"ב לשאר צומות.

וכתב לי ע"כ ידידי הגרמ"מ אייכנשטיין שליט"א וז"ל: "די"ל שכולם ידעו שיום ת"ב מיוחד בגלל הצרות הראשונות שהוכפלו בו בחטא המרגלים שנגזר שלא יכנסו לארץ, אלא שלשון הגמ' קאי על לאחר בית שני, וזה קצת יותר ניחא אם גם בסוף בית שני מה שצמו היה משום התחלת החורבן שלאחריו" עכ"ד.

ואולם לכאורה עדיין קשה דהרי הרמב"ם פי' משנתינו וסוגיתנו לענין זמן בית שני וא"כ העיקר חסר מן הספר דאמנם מנו סיבות גם לענין אחר חורבן בית שני אך מדוע נשמט העיקר הנוגע לבית שני והוא גזרת המרגלים.

וביותר תמוה דהרי מקור דברי הגמ' שמנתה הצרות שהיו הם במשנה בתענית (דף כו.) וז"ל: "חמשה דברים אירעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז, וחמשה בתשעה באב. בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות, ובטל התמיד, והובקעה העיר. ושרף אפוסטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכל. בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ, וחרב הבית בראשונה ובשניה, ונלכדה ביתר, ונחרשה העיר". עכ"ל המשנה, וא"כ בר"ה ציטטה הגמ' משנה זו ולא הזכירה את הדבר הראשון שארע לאבותינו בת"ב והוא שנגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ והדבר אומר דרשני ובמיוחד לפי הרמב"ם שהוא העיקר כאן.

וצ"ל דהמשנה מונה דברים ש"ארעו" לאבותינו בת"ב אך הגמ' בר"ה מונה את הכפלת הצרות. ומה שנגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ כנראה לא שייך לזה. ועוד דהרי גם בשבעה עשר בתמוז ארעו לאבותינו חמשה דברים ככתוב במשנה בתענית הובא לעיל. אלא בהכרח שאין כל החמשה שנמנו בכלל הכפלת הצרות.

[שו"ר שהקשה כן התוס' בר"ה יח: וז"ל: "הואיל והוכפלו בו הצרות - ביום שבעה עשר בתמוז נמי אירע חמשה דברים כדתנן בפרק בתרא דתענית (דף כו.) אבל חורבן בית המקדש תקיפא טובא ועוד לא דמי לט' באב דצרה אחת הוכפלה בו" עכ"ל. והנה לתירוץ ראשון לא קשה הקושיא הנ"ל על פיהמ"ש להרמב"ם דאף בבית שני הי' חמור צום ט"ב משום שחורבן ביהמ"ק חמיר טובא ואולם צריך לישוב לתירוץ זה לשון הגמ'. ולתירוץ שני שצרה אחת הוכפלה בו ודאי יקשה הקושיא הנ"ל על הרמב"ם דבבית שני עדיין לא הוכפלה הצרה. ואולם הרמב"ם לפי' דהגמ' איירי לענין בית שני א"כ לא קשה כלל קושית התוס' דהרי בבית שני הי' הצום בתמוז בתשעה בו וא"כ ביום זה לא הוכפלו כלל צרות שהרי שאר הצרות היו בשבעה עשר בתמוז אלא יקשה על אחר חורבן בית שני שבו הוכפלו צרות גם בשבעה עשר בתמוז. אך משום מה אין כלל התיחסות ברמב"ם לזמן של אחר חורבן הבית לענין החלוקה של שעת גזרה שעת שלום ושעה של לא שלום ולא מלחמה וצ"ע].

וניתן אולי לישוב הקושיא על הרמב"ם דהרי נאמר בתענית (דף כט.) "ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא. אמר רבה אמר רבי יוחנן: (אותו היום ערב) [מסורת הש"ס: אותה לילה ליל] תשעה באב היה. אמר להם הקדוש ברוך הוא: אתם בכיתם בכיה של חנם - ואני קובע לכם בכיה לדורות".

וי"ל דלכן קבלה היתה לחז"ל דיום ת"ב הוא מוכן לפורענות ואף לפני שהיתה הפורענות הנוספת מ"מ ידעו שהוא יום כזה דנקבע לבכיה לדורות ומה שפירטה הגמ' בר"ה הצרות שהוכפלו זה רק לומר שלאחר מכן נתברר מה הם הפורענויות שאמורות היו להיות ביום זה וכתבה זאת הגמ' בר"ה, אך עכ"פ כבר בבית שני ידעו שהוא מוכן לפורענות ולכן קבעוהו לצום, והגמ' מונה את הפורענויות שהיו עתידות להיות ביום זה ומשום שלאחר מכן נתברר שהם הפורענויות.

